

Bartal Anna Mária
METSZÉSPONTOK-nonprofit tanulmányok 2004-2006
Pázmány Társadalomtudomány 9. Loisir Kft. Budapest-Piliscsaba, 2007. 288.o.

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
I. NONPROFIT MODELLEK ÉS TRENDEK	13
Milyen a magyar amőba? – <i>avagy a magyar nonprofit szektor változásai a modellálási kísérletek tükrében 1991-2005</i>	15
“Mihez kezdjen a görög, kinek Delphoi nem válaszol?” - <i>trendek a magyar nonprofit szektor fejlődésében 1990-2005</i>	37
II. NONPROFIT SZERVEZETI VIZSGÁLATOK	69
Cél- és érdekorientált szervezetek a magyar nonprofit szektor elitjében	71
Ernyőszerkezeti kapcsolathálózatok – <i>a hálózatelemzés lehetőségei és gyakorlati konzekvenciái a nonprofit kutatásban</i>	129
III. AZ ISTER-GRANUM EURORÉGIÓ KÉT MEGKÖZELÍTÉSBN	177
Hálózatok és régiós tudat az Ister-Granum Eurorégió civil szervezeteinek körében	179
„Szabadon jönni, munkát találni, jobban keresni, magyarok közt lenni...” – <i>szlovákiai munkavállalók Esztergom és Dorog multinacionális vállalatainál</i>	225
SUMMARIES	269
MELLÉKLET	279

I.1. MILYEN A MAGYAR AMŐBA ? –
avagy a magyar nonprofit szektor változásai a modellálási kísérletek tükrében
1991 – 2005

Magyarországon a kilencvenes évek elején az új paradigma, a háromszektoros gazdaság két tényezője – a valódi piaci és a nonprofit szektor – csaknem egy időben, egymást feltételezve született újjá (BARTAL 1999).

Wolfgang SEIBEL (1991) szellemesen a nonprofit szektort egy olyan amőbához hasonlította, amely állandóan változtatja megjelenési formáját. A tanulmány egyik központi kérdése, hogy a különböző – integrációs (HEGYESI 1991), a társadalmi trigonometria (LÉVAL, SZÉMAN 1993) és az intézményesültség – függetlenség (BULLAIN 2005) – modellálási kísérletek alapján milyen sajátosságokkal írhatók le a magyar amőba jellemzői?

A modellálási kísérletek a magyar nonprofit szektort a kelet-európai vagy fejlődő modellek közé sorolták. Véleményünk szerint csak bizonyos megszorításokkal lehet egységes kelet-európai nonprofit szektorról beszélni, mivel: ahogy a szocializmusnak szinte országonként más-más válfaja alakult ki az ötven év alatt – ami meghatározta az egyes országok gazdaság- és társadalm szerkezetét – úgy ez, és a különböző típusú rendszerváltozások is más - más fejlődési pályára állították a volt kelet-európai országokat és vele nonprofit szektoraikat is.

A magyar nonprofit szektor az elmúlt 15 évben – főként a jogi szabályozás tekintetében – igen eklektikusan fejlődött és egy saját utat járt be. Ennek alapján úgy látjuk, hogy sokkal inkább „önmagára” hasonlít, minthogy egyetlen modellbe legyen beilleszthető.

Nehezíti ezt az is, hogy az elmúlt években egyre inkább felszínre kerültek a szektor olyan problémái mint a duális szerkezet, az erős bevételi és területi koncentráció, az érdekérvényesítés valamint az érdekképviselő szegmentálódása. Egyfelől a magyar nonprofit kutatás ma még adós azzal, hogy egységes elméleti keretbe foglalja ezt a „sajátos” fejlődést. Másfelől a a nonprofit szektorral kapcsolatos nem koherens kormányzati politikák, valamint a törvényi szabályozás problémái és hiányosságai inkább hátráltatják, mint segítik, hogy a magyar nonprofit szektor meghatározó fejlődési tendenciái kikristályosodjanak.

A modellálási kísérletek elemzése két fontos kérdést vetett fel. Egyrészt, hogy a modellálások a szektor aktuális helyzetéből következő kérdésekből indultak-e ki, vagy éppen fódítva, a nemzetközi kutatási trendek irányzatait próbálták meg adaptálni a szerzők egy fejlődésben lévő szektor helyzetére? Ezzel kapcsolatosan úgy véltük, hogy egyfajta fáziseltolódás figyelhető meg a modellálási kísérletekben felvetett problémák és a szektor tényleges helyzete között.

A másik kérdés az, hogy ezek a modellek mennyiben hatották át és alakították a nonprofit szektor helyzetét kijelölő szabályozásokat és szakpolitikákat? Az elemzés alapján úgy látjuk, hogy ez a hatás közvetlenül nem mutatható ki, sőt a nonprofit kutatások és a szektorral kapcsolatos szakpolitikák, mintha két, csak ritkán találkozó szférát alkotnának.

I.2. MIHEZ KEZDJEN GÖRÖG, KINEK DELPHOI NEM VÁLASZOL? - *trendek a magyar nonprofit szektor fejlődésben 1990-2005*

A magyar nonprofit szektor fejlődése – minden ellentmondásai ellenére – a kilencvenes évek sikertörténetei közé tartozott. Ezt a fejlődést a statisztikai adatok alapján három, viszonylag jól lehatárolható korszakra oszthatjuk:

- Az már biztosan regisztrálható volt a kilencvenes évek végén is, hogy *a hazai nonprofit szektor 1997 táján extenzív fejlődésének határaitra érkezett* (BARTAL 1998). A nonprofit szektor valamivel több, mint fél évtizedes fejlődésének legszembetűnőbb jelensége a nonprofit szervezetek számának kezdetben gyors, majd egyre lassulóbb ütemű növekedése volt. A szervezeti, települési, területi és bevételszerkezeti mutatókban kirajzolódó képét a kialakulási előnyök és hátrányok határozták meg. Az újjászülető magyar nonprofit szektor mind tevékenység-szerkezetében, mind bevételi forrásaiban jelentősen különbözött a nyugat-európai országok nonprofit szektoraitól.
A kilencvenes évek közepére a magyar nonprofit szektor és szervezetei a társadalmi és kulturális élet fontos alkotó elemeivé váltak. Az érdekképviselők és a társadalmi szervezetek igen fontos – hol nyílt, hol pedig látens – politikai szerepeket vállaltak fel az állammal és a profitorientált magángazdasággal szemben. Végezetül a nonprofit szektor a pluralizálódó gazdaságban mint nem figyelmen kívül hagyható tényező is megjelent, noha e téren számos „mítosz” övezte működését.
- *1998-tól egy minőségi változás vette kezdetét a hazai nonprofit szektor fejlődésében* (BARTAL 1999). A minőségi változás jelei egyfelől a nonprofit szervezetek számbeli, szervezeti, tevékenység- és bevételszerkezeti átalakulásában, másfelől a szektor szolgáltató jellegének erősödésében, a civil kezdeményezések társadalmi beágyazódásában és elfogadottságában, valamint az érdekérvényesítési és az

érdekképviselési kérdések – szektoron kívüli és belüli – felszínre kerülésében mutatkoztak meg.

- *2003-tól egy új trend van kialakulóban, amelynek irányai valójában még nem kristályosodtak ki.* Az új trend alakulására – a szektor beágyazottságából következően – vitathatatlanul hatással lesz az a megváltozott társadalmi, gazdasági környezet, amely Magyarország 2004-es Európai Unió taggá válásából ered. Nem kis mértékben befolyásol(hat)ják az új trend alakulását – és a szektor további fejlődését – a jogi, gazdálkodási szabályozások, illetve azok esetleges változásai. Végezetül, de nem utolsó sorban pedig az, hogy az éppen aktuális kormányzatok milyen helyet jelölnek ki egy plurális társadalom- és gazdaságpolitikában a nonprofit szektornak, illetve a szektor és szervezetei hogyan és mennyiben tudják egy „konfliktusos kooperációban” (EVERS 1995:165) saját és az általuk képviselt társadalmi csoportok érdekeit megjeleníteni.

II.1. CÉL- ÉS ÉRDEKORIENTÁLT SZERVEZETEK A MAGYAR NONPROFIT SZEKTOR „ELITJÉBEN”

Ahogy egy társadalmat minősít az, hogy milyen az elitje, úgy egy szektort is markánsan fémjelez, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkezik és hogyan viselkedik – szektoron kívüli és szektoron belüli viszonylataiban – az őt reprezentáló csoport. Az elmúlt tizenöt évben a magyar nonprofit szektorban is kitermelődött – főleg bevételei vonatkozásában – a szervezeteknek egy „elit rétege”, amely már jelentős erőforrásokat – anyagi, kulturális és társadalmi társadalmi tőkét – halmozott fel. Erről az elitről azonban csak formális statisztikai (szervezeti forma, tevékenység típus, bevétel stb.) ismereteink vannak, és nagyon keveset tudunk arról, hogy milyen funkciókat tölt be a magyar nonprofit szektorban.

A kutatás elsődleges célja volt, hogy *a funkcionális és strukturális megközelítések előnyeit ötvözve*

- modellálja és empirikusan igazolja, hogy a magyar nonprofit szektor „elitje” – az érdekképviselés és –értvényesítés, valamint a nonprofit szektor problémáit illetően mennyire rétegzett.
- További célja volt a kutatásnak, hogy elemezze és bemutassa: feladatvállalásaik során az eliten belül lehatárolható csoportok *milyen kapcsolatokat alakítanak* ki a piaci és az állami szektorral.

Eredményeink szerint a szektor elitje a cél- és érdekorientáltság tekintetében igen eltérően rétegzett. Az elmúlt tizenöt évben minden tevékenységi típusban kitermelődtek a sajátos, érdekképviselési és – védelmet felvállaló szervezetek, de bizonyos tevékenységi csoportokban ez a funkció dominánsabb jelleget kapott. Világosan kell látni, hogy az erősebb érdekértvényesítéssel rendelkező tevékenységcsoportok könnyebben jutnak hozzá azokhoz az erőforrásokhoz (anyagi, társadalmi tőke, kapcsolatok), amelyek feladataik ellátásához szükségesek. Ebből – ha nem is közvetlenül, de – az következik, hogy a szektoron belüli stratégiák kialakítását ezen szervezetek szempontjai számottevően befolyásol(hat)ják. Ez leginkább az általunk érdekorientáltnak elnevezett szervezetek csoportjára volt érvényes. Ugyanakkor a célorientáltnak nevezett szervezetek a

(köz)szolgáltatások terén erősebb megrendelői kapcsolatban álltak a kormányzati/önkormányzati, valamint a piaci szektorral - azaz szektorális kapcsolataik szélesebbnek, nyitottabbnak mutatkoztak. A vizsgálatban sikerült megmutatni, hogy a szektor elitjének két funkcionális csoportja az adományozói tevékenység esetében is eltérő stratégiákkal és kapcsolati kötődésekkel rendelkezett.

A hazai nonprofit szektor elitjét alkotó szervezetek működési problémái egyfajta koncentrálódást mutattak: az anyagi bázis megteremtése, valamint a gazdálkodással kapcsolatos nehézségek terén. Ugyanakkor a szektoron kívüli és a szektoron belüli érdekérvényesítés kérdésének megítélésében szignifikáns különbség volt a két csoport között: az érdekorientált szervezetek mindkét probléma-területet sokkal kritikusabban ítélték meg.

II.2. ERNYŐSZERVEZETI KAPCSOLATHÁLÓZATOK

– a hálózatelemzés lehetőségei és gyakorlati konzekvenciái a nonprofit kutatásban

A nonprofit kutatások egyik permanens kihívása – amely végig kísérte a szektor nemzetközi kutatásának több mint harminc évét –, megtalálni azokat a módszertani, elemzési apparátusokat, amelyekkel adekvát válaszokat lehet adni a szektor jelenségeire, és ezzel együtt, a tágabban vett gazdasági és társadalmi kérdésekre. Míg a kilencvenes években a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok dominálták a kutatások módszertanát, addig a harmadik évezredben a globális civil társadalom jelensége új módszertani apparátusok keresését tette szükségessé. ANHEIER és KATZ (2005) szerint a kapcsolathálózati elemzés „akulturális“, „elvonatkoztatott“ jellegénél fogva alkalmas a globális civil társadalom hálózatiságának és reciprocitásának a megragadására, és nem szenved a módszertani nacionalizmus gyermekbetegségeiben.

Ezen elméleti alapvetések alapján a kutatásban arra tettünk kísérletet, hogy bemutassuk, a formális statisztikai elemzés mellett a kapcsolathálózati elemzésnek – egy ernyőszervezet vizsgálata alapján – milyen relevanciái, illetve milyen módszertani megoldásai lehetnek a hazai nonprofit kutatásban, valamint a gyakorlatban, a nonprofit szervezetfejlesztésben.

A formális statisztikai elemzés szerint a vizsgált ernyőszervezet rétegződése a szövetségi tagsággal kapcsolatos motivációk, attitűdök, a szolgáltatások igénybevétele, hasznosítása és értékelése mentén volt kimutatható. Ennek alapján a szövetségi tagok három típusát tudtuk azonosítani: a tudatos, a kvázi és a látens tagokét.

A kapcsolathálózati elemzés azt mutatta meg, hogy sem a tudatos, sem a kvázi tagok csoportja nem alkotott homogén csoportot. Továbbá, a tudatos tagok „érelkeltként” jellemzett tagszervezetei rendelkeztek a legerősebb szövetségi „mi tudattal”, míg a „követők” csoportjában ez gyengébb, illetve a „kvázi” tagokban pedig még tovább gyengült. Végezetül pedig a kapcsolathálózati elemzés arra is rávilágított, hogy az ernyőszervezet kevésbé mutatja fel – tartalmi szempontból - a hálózati működés klasszikus „védjegyeit”, hanem sokkal inkább egy szakmai, információs közösségként működik, amelynek erejét a szervezetek vezetői között meglévő személyes kohézió adja.

III.1. HÁLÓZATOK ÉS RÉGIÓS TUDAT AZ ISTER - GRANUM EURORÉGIÓ CIVIL SZERVEZETEINEK KÖRÉBEN

Az Európai Unió egyik önmeghatározása szerint a régiók Európájának tekinti magát, ezért kiemelten fontosnak tartja a határokon is átnyúló regionális kapcsolatokat, sőt kifejezetten szorgalmazza az állami, önkormányzati szervezetek és a civil szervezetek összefogásán alapuló regionális szövetségek működését. Ma már – főként a szakirodalomban – egyre inkább a hálózatok Európájáról beszélnek, értve ezalatt a régiókat alkotó és működtető szereplők közötti kapcsolatrendszer.

A kutatás célja az volt, hogy átfogó képet adjon az Eurorégióban működő civil/nonprofit szervezetek sajátos jellemzőiről, helyzetéről, kapcsolati viszonyairól. Továbbá, mindezen eredmények és javaslatok pedig alapul szolgáljanak az Eurorégió lehetséges civil stratégiájának kidolgozásához, egy újraszerveződő Civil Parlament keretein belül.

A formális statisztikai vizsgálat eredményei szerint az Eurorégió területén található magyar civil/nonprofit szervezetek összessége már kialakult „szektort” képez, amelyre egyfajta, sajátos kettősség volt jellemző. Ez leginkább a szervezeti jellemzőkben és a bevétel nagyság szerinti megoszlásban mutatkozott meg. Régiós sajátosságnak tekinthető a kulturális, környezetvédelmi egyesületek túlsúlya az oktatási, illetve településfejlesztési alapítványok mellett. Az Eurorégió civil/nonprofit szervezeteinek többsége alacsony bevételű szervezet volt, míg egy kisebb számú csoportja jelentősebb bevételekkel rendelkezett, és település- és tevékenység típus szerint koncentráltabb. Végezetül pedig, a szervezetek többsége komoly foglalkoztatási deficittel küzdött.

Az Eurorégió magyar civil/nonprofit szervezeteinek többségének volt kapcsolata a helyi önkormányzattal, és ez leginkább támogató, együttműködő volt. Az egymás közti kommunikációs és projektszintű együttműködések igen változatos képet mutatott. A régió két legnagyobb városában működő és válaszadó civil/ nonprofit szervezetek között aktív kommunikációs hálózatok alakultak ki. A községi civil szervezetek kommunikációja már zártabbnak és „belterjesebbnek” tűnt. Figyelemre méltó eredményének tartjuk a dunakanyari szervezetek kommunikációs hálózatának feltárását, amely azt mutatta, hogy az északi és a déli részen fekvő települések civil szervezetei között alig volt kapcsolat.

Megállapítottuk, hogy hiányzanak a régió területén a kistérségi és a regionális szintű együttműködések különböző szervezeti keretei - amelyek lehetnének például szakmai vagy nemzetiségi, stb. szerveződések –, illetve a meglévő formák csak a valóban nagyon aktív és jó érdekérvényesítő képességgel rendelkező szervezetek számára ismertek és elérhetők.

Az Eurorégióban működő civil/nonprofit szervezetek körében a „régiós tudat” igen egyenetlenül „terült szét”. Minél távolabbra haladunk a régió központjától, annál alacsonyabb az ott lévő civil szervezetek informáltsága.

A megkérdezett civil szervezetek többsége az Eurorégió mindkét oldalán szükségesnek tartaná egy elsősorban kommunikációs-érdekképviseleti szerepet betöltő szervezet – Regionális Civil Parlament – létrehozását, amely egyben a szervezetek forrásteremtését is elősegítené. Mindezek arra utalnak, hogy – a civil szervezetek szemszögéből – a sokat emlegetett partnerségi elv még nem számít bevett gyakorlatnak az Eurorégió településein.

**„SZABADON JÖNNI, MUNKÁT TALÁLNI, JOBBAN KERESNI,
MAGYAROK KÖZT LENNI...”**

- szlovákiai munkavállalók Esztergom és Dorog multinacionális vállalatainál

A makrostatisztikai adatokkal egyezően a szlovák munkavállalók foglalkoztatása az elmúlt két évben vált igazán általánossá az Esztergom és Dorog környékén működő multinacionális vállalatok (SUZUKI, TYCO, SANYO) körében. A Mária Valéria híd átadása elindította, illetve elősegítette az uniós csatlakozással felfutó szlovákiai „munkavállalási boom-ot”, amely a vállalatokat is erőteljesebb határon túli munkaerő toborzásra ösztönözte.

A szlovákiai munkavállalók magyarországi foglalkoztatásában négy, fő ok játszott szerepet az elmúlt tizenöt évben: a kilencvenes évek elején a Párkány központú Déli Régióban (Južný región) súlyos gazdaságszerkezeti válsága, aminek következtében nőttek a megélhetési költségek, míg a munkabérek alacsonyok maradtak; 1991 és 1997 között Esztergom majd később Dorog területén található ipari parkokban a multinacionális vállalatok folyamatos megtelepedése, amelyek lassan felszívták a térség szabad, olcsó, gyorsan és könnyen betanítható, helyi munkaerő kínálatát; végezetül pedig a 1998 és 2002 között az ipari parkok fejlesztésével az újabb vállalat-bővítések nagy mértékű munkaerőigénye.

A kutatás célja az volt, hogy feltárja milyen társadalomstatisztikai jellemzőkkel írhatók le az Ister-Granum Eurorégió településeiről ingázó szlovákiai munkavállalók, illetve milyen motivációk, problémák és perspektívák mentén valósul meg ez a határon túli munkavállalás. Az adatokat vállalati szinten és életkori csoportok szerint elemztük.

A nem reprezentatív vizsgálat eredményei szerint az Eurorégióban a „tipikus” szlovákiai munkavállaló főként a fiatal-középkorú, szakképzettséggel rendelkező nők közül kerül ki, akiknek egynegyede valószínűsíthetően olyan családokban él, ahol az egy főre eső jövedelem nem éri el a hazai létminimumot sem. A „kényszer” munkavállalás főként a 41-50 év közötti, gimnáziumi, szakközépiskolai végzettségű, házas vagy többgyermekes nők csoportjában mutatkozott erősnek.

A magyarországi munkavállalás motivációit elsősorban és legnagyobb arányban a gazdasági, munkaerő-piaci okok határozzák meg, másodsorban a munkavégzés és a munkakörülmények szempontjai, míg harmadsorban, az etnikai, kisebbségi tényezők befolyásolták. Mindezek – véleményünk szerint – arra utalnak, hogy a külföldi munkavállalást, különösen a szomszéd országokból – Szlovákiából, Romániából és Ukrajnából – megvalósuló munkavállalást nem lehet egyszerűen gazdasági racionalitásként kezelni, mert mint a válaszok is mutatták – igaz nem elsősorban, de –, ez a kérdés mindenképpen összefonódik a kisebbségi létből eredő tényezőkkel, illetve a kisebbségpolitikai szempontokkal.

Végezetül eredményeink – főként a munkahelytalálás egyéni, formális és informális csatornáinak vizsgálata – azt jelzik, hogy egyre fontosabb lenne a két ország munkaügyi szervezeteinek együttműködése, a térségi munkaerőpiac hatékony működtetésének érdekében. Szükséges lenne a gazdaság igényeivel harmonizáló a foglalkoztatást elősegítő eszközök kialakítása, valamint a határ-menti átjárás és ingázás figyelemmel kísérése, a feltárt problémákra megoldások keresése.